

યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય – સટીકનું ધ્યાનાર્હ સંશોધન-સમ્પાદન

મુનિ ત્રૈલોક્યમણ્ડનવિજય

મહાન યોગાચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત યોગગ્રન્થો, ભારતવર્ષીય પ્રાચીન યોગસમૃદ્ધિનો આપણને સાંપડેલો અમૂલ્ય વારસો છે; યોગવિષયક મૌલિક વિચારણા, નવલી રજૂઆત, વિવિધ યોગપરમ્પરાઓનો સરસ સમન્વય વ. ઝમડાં તત્ત્વો તો આ ગ્રન્થોમાં છે જ, પણ એથી વધીને આ ગ્રન્થોનું મુખ્ય જમા પાસું એ છે કે આના પ્રણેતા સ્વયં યોગમાર્ગના નીવડેલ સાધક છે. એઓની વાણી અનુભવજન્ય છે. અને માટે જ આ વાણી હૃદયસ્પર્શી, આપણને હઠાત્ યોગ માટે પ્રેરે તેવી અનુભવાય છે.

યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય એ હરિભદ્રસૂરિજીની કાલજયી રચના છે. કદમાં નાનકડી હોવા છતાં તેમાં રહેલા ઉચ્ચકોટિના ભાવો અને અન્યત્ર અલભ્ય એવા આઠ યોગદૃષ્ટિની પ્રરૂપણા દ્વારા કરાયેલા આત્મકલ્યાણમાર્ગના વિવેચનને લીધે એ યોગમાર્ગના પથિકોને હંમેશાં આકર્ષતી રહી છે.

આ ગ્રન્થની સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથેની તાડપત્ર પોથીના આધારે થયેલી સંશોધિત-સમ્પાદિત વાચના હમણાં પ્રકાશિત થઈ. આમ તો આ પૂર્વે આ ગ્રન્થ અનેકવાર પ્રકાશિત થઈ ચૂક્યો છે. એના પર અનેક વિવેચનો પણ લખાયાં છે. છતાં પણ આ ગ્રન્થનું ફરી એકવાર પ્રકાશન થયું તે બાબત આશ્ચર્ય ઉપજાવે તે સ્વાભાવિક છે. અને તેથી જ આ લેખમાં આ પ્રકાશનની જરૂરિયાત, આ વાચનામાં અપનાવાયેલી સમ્પાદનપદ્ધતિ, આ પ્રકાશનની ધ્યાનાર્હતા વ. જણાવવા પ્રયત્ન કરેલ છે.

આ પ્રકાશનની જરૂરિયાત

વિ.સં. ૨૦૬૫ ના ચાતુર્માસ દરમિયાન પૂજ્ય ગુરુભગવન્ત આ. શ્રીશીલચન્દ્રસૂરિજી મ. પાસે યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયનું અધ્યયન કરવાનું થયું. આ વખતે અમારી પાસે બે મુદ્રિત વાચના હતી. ૧. દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ દ્વારા હરિભદ્રયોગભારતીમાં પ્રકાશિત ૨. Prof. L. Suali દ્વારા સમ્પાદિત અને

દેવચન્દ્ર-લાલભાઈ-ફળડ દ્વારા પ્રકાશિત. આ બન્ને વાચના ઓછેવત્તે અંશે સંશોધનાર્હ હતી. ગુરુભગવન્તે કેટલુંક સંશોધન બન્ને વાચનાની મેઝવણી દ્વારા તો કેટલુંક સ્વયંપ્રજ્ઞાથી કરેલું હતું, પરન્તુ હજુ પળ કેટલાંક સ્થળે અર્થસંગતિ નહોતી થતી. પાઠની પ્રામાણિકતા પ્રત્યે સન્દિગ્ધતા રહેતી હતી. આ સંજોગોમાં ગુરુભગવન્તને પ્રાચીન પ્રત જોડે મુદ્રિત વાચનાને મેઝવી જોવાનું મન થયું, અને સદ્ભાગ્યે વિદુષી સાધ્વી શ્રીચન્દનબાલાશ્રીજીના સહયોગથી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય-સટીકની વિ.સં. ૧૧૪૬માં લખાયેલી તાડપત્ર પ્રતિ(ખચ્છિત) અને સમ્ભવતઃ ૧૬મા સૈકાની કાગદપ્રતિ પ્રાપ્ત થઈ.

આ પ્રતો સાથે મુદ્રિત વાચનાને મેઝવી જોતાં પૂર્વે કરેલું સંશોધન તો પ્રમાણિત થયું જ, પળ ડગલે ને પગલે નવા શુદ્ધ પાઠ જડતા ગયા. સાથે ને સાથે ઘણી જગ્યાએ નવો પાઠ ઉમેરવાનો થયો. કેટલાક સામાન્ય ભાષાકીય ફેરફારવાળા પાઠોને ધ્યાનમાં ન લઈએ તો પળ ગ્રન્થના ભાવોના સ્પષ્ટીકરણ માટે અનિવાર્ય ગણાય તેવાં શુદ્ધિસ્થાનો ઘણાં હતાં. મુદ્રિત અશુદ્ધ કે ખચ્છિત પાઠને આધારે થયેલું વિવેચનગત અર્થઘટન, ગ્રન્થકારના કથયિતવ્યથી ઘણું જુદું પડતું જણાયું. આ પછી તો અભ્યાસીઓ સુધી શુદ્ધવાચના પહોંચાડવાનું મન થાય એ તદ્દન સ્વાભાવિક હતું. એ ઇચ્છા જ પ્રસ્તુત પ્રકાશનની જનની બની.

વિ.સં. ૨૦૬૬નું વર્ષ આગમપ્રભાકર મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી મ.ની દીક્ષાશતાબ્દીનું વર્ષ હતું. તેની ઉજવણીના ઉપલક્ષ્યમાં તે મહાપુરુષની રુચિ અને કાર્યોને અનુરૂપ કશુંક કરવું, અને તે રીતે વાસ્તવિક ઉજવણી કરવી એવો અધ્યવસાય ગુરુભગવન્તના ચિત્તમાં જાગ્યો. તે અધ્યવસાયનું જ સ-રસ પરિણામ એટલે પ્રસ્તુત સમ્પાદન.

સમ્પાદન-પદ્ધતિ

આ વાચનાના સમ્પાદનમાં મુખ્યત્વે ત્રણ વસ્તુઓ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. (૧) પાઠસંશોધન (૨) વ્યવસ્થિત મુદ્રણ (૩) ગ્રન્થની ઉપાદેયતામાં વૃદ્ધિ.

પાઠસંશોધન - પ્રાચીન લિપિના કેટલાક અક્ષરોના તેનાથી તદ્દન જુદા એવા અત્યારના અક્ષરો સાથેના સરખાપણાને લીધે ઘણીવાર ભ્રમપૂર્ણ વાંચન અને તેને પરિણામે ભ્રામક પાઠો સર્જાતા હોય છે. એમાં પળ જ્યારે સર્જાતા ભ્રામક

પાઠની સંગતિ કોઈક રીતે કરવી શક્ય હોય ત્યારે તો એમાંથી બચવું મુશ્કેલ બની રહે છે. આનું એક ઉત્તમ ઉદાહરણ શ્લોક-૧૦ની ટીકામાં જોવા મળ્યું. આમાં ટીકાકારે સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા કરતાં પ્રશમાદિ સમ્યક્ત્વનાં લિङ્ગોનાં વર્ણનનું તત્ત્વાર્થભાષ્યગત વાક્ય ઉદ્ધૃત કર્યું છે. અને પછી સ્પષ્ટતા કરી છે કે પ્રશમ-સંવેગ-નિર્વેદ-એ રીતે સમ્યક્ત્વનાં લિङ્ગોનું કથન પ્રાધાન્યની અપેક્ષાએ જ છે. લિङ્ગોની પ્રાપ્તિ તો આસ્તિક્ય-અનુકમ્પા-નિર્વેદ-એમ પશ્ચાત્તુર્વિધ થાય છે. આ માટે વાક્ય છે - “**યથાપ્રાધાન્યમયમુપન્યાસો લાભશ્ચ પશ્ચાત્તુર્વિધ**”. આમાં ‘લા’ને બદલે ‘ચા’ પળ વાંચી શકાય તેમ હોવાથી અને પ્રાચીન ‘ભ’ અને આજના ‘રુ’ વચ્ચે કોઈ જ તફાવત નહીં હોવાથી વાંચવામાં આવ્યું - “**ચારુશ્ચ પશ્ચાત્**” પછી આગળ ચ હોય તો વિસર્ગનો ઓ થવો સમ્ભવિત નહીં હોવાથી પાઠ સુધારવામાં આવ્યો- ‘**૦ન્યાસઃ ચારુશ્ચ પશ્ચાત્**’ આ પાઠને અનુસારે લખાયેલા વિવેચનોમાં આ ક્રમની ચારુતા અને પ્રાધાન્યાપેક્ષી ક્રમની અચારુતા પળ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવી ! સંશોધકોએ “**૦ન્યાસ આચારશ્ચ પશ્ચાત્**” એવો પાઠ પળ સૂચવ્યો !! વાત ક્યાંની ક્યાં પહોંચે છે !

ઘણી વાર આપણી આંખ અલ્પપરિચિત શબ્દને સ્થાને સમાનતા ધરાવતો અને વાક્યમાં સંગત થઈ શકે તેવો અતિપરિચિત શબ્દ વાંચી લે છે. અને જો એવું વ્યાપકપણે બને તો મૂળ શબ્દનું સ્થાન એ હદે જોખમાય છે કે કાલક્રમે આવો શબ્દ અહીં હોવો જોઈએ એવી સમ્ભાવના પળ કોઈને નથી લાગતી. જેમકે શ્લોક-૪૭ ની ૩-૪ પંક્તિ - “**ચિત્રા સતાં પ્રવૃત્તિશ્ચ, સાઽશેષા જ્ઞાયતે કથમ્ ?**” આમાં ‘સાઽશેષા’ના સ્પષ્ટીકરણ માટે ટીકા છે - “**તદન્યાપોહતઃ**”. હવે ઉપરોક્ત પંક્તિઓનું વિવેચન કરવાનું થાય ત્યારે ‘તદન્યાપોહતઃ’ શબ્દને નજરઅન્દાજ કરીને અર્થ કરવામાં આવે છે : ‘મુનિઓની ચૈત્યવન્દનાદિ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ સમગ્રપણે કઈ રીતે જાણી શકાય ?’ આ અર્થમાં બે અસંગતિ છે : ૧. ‘અશેષ’ નો અર્થ ‘સાકલ્યેન’ થાય નહીં કે ‘તદન્યાપોહતઃ’ ૨. તારા જેવી પ્રારમ્ભિક કક્ષાની દૃષ્ટિમાં સમગ્ર સત્પ્રવૃત્તિના જ્ઞાનનું પ્રયોજન પળ નથી. હવે તાદપત્રીય પાઠ જુઓ - “**સા હોષા જ્ઞાયતે કથમ્ ?**” આમાં ‘હિ = એવ = તદન્યાપોહતઃ’ પળ સંગત થઈ જાય છે. અને તારાદૃષ્ટિને યોગ્ય તાત્ત્વિક અર્થઘટન પળ તારવી શકાય છે કે - “મુનિઓની પ્રવૃત્તિઓ ચૈત્યવન્દનાદિ

વિવિધ પ્રકારની હોય છે. માટે **एषा** = આ પ્રવૃત્તિ = પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિ **सा हि** = મુનિઓને માન્ય જ હશે, અમાન્ય નહીં હોય, તેવું કઈ રીતે જાણી શકાય ?” આવી તારાદૃષ્ટિવાળા જીવની વિચારણા હોય છે. ‘**ह्येषा**’ ને બદલે ‘**शेषा**’ વાંચવાથી ઊભી થયેલી ભ્રાન્તિ ગ્રન્થકારના આશયથી આપણને કેટલે દૂર લઈ જાય છે !

સંશોધકોની સંશોધનદૃષ્ટિ પ્રાયઃ ઉપકારક જ બની રહે છે. પળ પ્રાયઃ શબ્દ સૂચવે છે તેમ કોઈકવાર હાનિકારક પળ થાય છે. શ્લોક ૮૨ માં મૂળપાઠ હતો - “**आत्मानं पान्सयन्त्येते**” જડ લોકો પાપરૂપી ધૂળથી આત્માને ખરડે છે - એવો એનો ભાવ હતો. હવે હસ્તલિખિતમાં ‘**न्**’ નો અનુસ્વાર લખાતો હતો- ‘**पांसयन्त्येते**’. આમાં જો કોઈક કારણે અનુસ્વાર ન વંચાય તો ‘**पासयन्त्येते**’ વંચાતું હતું, જે સ્વાભાવિક રીતે સંશોધકોને સંશોધન માટે પ્રેરે તેમ હતું. હસ્તપ્રતોમાં સામાન્યતઃ ‘**श**’ અને ‘**स**’ વચ્ચે અરાજકતા પ્રવર્તતી હતી, તેથી અહીં પળ એમ જ હશે એવું સમજી ‘**पाशयन्त्येते**’ એમ સુધારવામાં આવ્યું. ‘**आत्मानं पाशयन्त्येते**’ એ વાક્યનો ‘આત્માને બન્ધનગ્રસ્ત બનાવે છે’ એમ અર્થ પળ બેસાડી દેવામાં આવ્યો. આ સંશોધને ‘**पान्सयन्ति**’ સુધી પહોંચવાની સમ્ભાવનાને પળ નષ્ટ કરી નાંખી. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે આજે પળ આ પંક્તિનું ‘આત્માને પાપરૂપી ધૂળથી જડ લોકો બાંધે છે’ એવું ધરાર વિવેચન કરતી વખતે એ પળ નથી વિચારવામાં આવતું કે ધૂળથી બાંધી કઈ રીતે શકાય ?

પાઠ નક્કી કરતી વખતે તર્કબદ્ધ વિચારણા અને અન્ય ગ્રન્થોના સન્દર્ભ પર પળ આધાર રાખવાનો થયો. શ્લોક ૧૭૮-પંક્તિ ૩ ‘**सात्मीकृतप्रवृत्तिश्च**’ જોડે કે ‘**सात्मीभूतप्रवृत्तिश्च**’ ? એ પ્રશ્ન થયો. ‘**कृ**’ અને ‘**भू**’ બન્ને વાંચી શકાય તેમ હોવાથી નક્કી કરવું મુશ્કેલ હતું. હવે આ પંક્તિ અસંજ્ઞાનુષ્ઠાન નામના શ્રેષ્ઠતમ યોગને વરેલા યોગીની ધર્મપ્રવૃત્તિ કેવી હોય તે જણાવે છે અને એના સ્પષ્ટીકરણ માટે ટીકામાં ચન્દનગન્ધન્યાય અપાયો છે. વિચાર એ આવ્યો કે ચન્દનમાં ગન્ધ આત્મસાત્ જ હોય કે એ ગન્ધને આત્મસાત્ કરે ? સ્પષ્ટ છે કે ચન્દનમાં ગન્ધ આત્મીભૂત હોય અને તેથી પાઠ પળ ‘**सात्मीभूतप्रवृत्तिश्च**’ જોડે. ષોડશકમાં પળ ‘**सात्मीभूत**’ શબ્દ મળ્યો (૧૦.૭). એથી એને જ સ્વીકાર્યો.

શ્લોક ૧૭૦ અને ૧૭૩ માં ટીકાનો પાઠ મૂલમાં ઘૂસી ગયો હતો તેને કાઢી મૂલ શબ્દો યથાસ્થાને ગોઠવવાનું પળ તાડપત્રના આધારે શક્ય બન્યું. શ્લોક ૮ ની ટીકામાં પ્રાતિભજ્ઞાને અન્ય દર્શનીઓ પળ નામાન્તરે સ્વીકારે છે એ જણાવતાં એક નામ **નિતીરણ** આવ્યું છે. આ **નિતીરણ** શબ્દ કયા દર્શનનો છે તે ધ્યાન નહીં આવવાથી એ અશુદ્ધ હશે એમ સમજી એના **નિરીક્ષણ, તીરણ** વ. સુધારા સૂચવાયા છે. તાડપત્રમાં આ શબ્દ પર ‘**બૌદ્ધાનામ્**’ એવી ટિપ્પણી મળી. અને ‘**નિતીરણ**’ શબ્દ જ સાચો હોવાની પ્રતીતિ થઈ, એથી આનન્દ-આનન્દ થઈ ગયો. આવા આનન્દપૂર્ણ અનુભવો તો ઘણા થયા, પળ બધાને અહીં વર્ણવવાની જગ્યા નથી. એક વાતની ધાતરી છે કે આ સમ્પાદનને માળનારાને પળ એવા જ અનુભવ થયા વગર નહીં રહે.

એક વાતની સ્પષ્ટતા જરૂરી છે કે તાડપત્રીય ભિન્ન પાઠોને યુક્તતા ચકાસ્યા પછી જ સ્વીકારવામાં આવ્યા છે. જ્યાં મુદ્રિત પાઠ જ વધુ ઉપયુક્ત લાગ્યો ત્યાં મુદ્રિત પાઠને જ ઉપર રાખી તા. પાઠને ટિપ્પણમાં મૂકવામાં આવ્યો છે. જ્યાં મુ. પાઠ પળ તા. પાઠની જેમ ધ્યાનાર્હ લાગ્યો ત્યાં મુ. પાઠ ટિપ્પણમાં આપ્યો છે. અધ્યાસીઓની સુવિધા માટે તમામ સંશોધિત પાઠોની એક સૂચિ પળ મૂકવામાં આવી છે.

વ્યવસ્થિત મુદ્રણ - આમાં વિરામચિહ્ન, અવગ્રહ, અવતરણચિહ્ન વ.ની યોજના અને ગ્રન્થપ્રતીક, અવતરણિકા, ઉદ્ધરણ વ.ના વિભાગનો સમાવેશ થાય છે. આ બધી બાબત સ્વયં ભલે નાની હોય, પળ એને લીધે અર્થબોધમાં ઘણીવાર મોટો ફરક પડી જાય છે. દા.ત. શ્લોક-૧૫૧નું અવતરણિકાવાક્ય શ્લોક ૧૫૮ની ટીકાનો અન્તિમવાક્ય તરીકે મુદ્રિત થયું છે. આ વાક્યનો ૧૫૮મા શ્લોક સાથે મેલ ગોઠવવો શક્ય જ નથી, છતાં વર્ષોથી એમ જ છપાતું આવ્યું છે. શ્લોક-૧૮ ટીકામાં **પ્રેક્ષાવાન્** માટે પ્રયોજાયેલા શબ્દ ‘**યથાઽલોચિત-કારિણાં**’ ની જગ્યાએ ‘**યથા લોચિતકારિણાં**’ એવો મુદ્રિત પાઠ કેટલો જુદો અર્થ દર્શાવે છે !

વિરામચિહ્નોની અસ્તવ્યસ્તતા કેટલી મુશ્કેલી સર્જે તેનું એક શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ શ્લોક ૧૪ની ટીકામાં જોવા મળ્યું. મુદ્રિત પાઠ આવો હતો -
 “કોશપાનં વિના જ્ઞાનોપાયો નાઽસ્ત્યત્ર = સ્વભાવવ્યતિકરે યુક્તિઃ =

શુષ્કતર્ક-યુક્ત્યા । કશ્ચિદપરો દૃષ્ટાન્તોઽપ્યસ્યાઽર્થસ્યોપોદ્ભલકો વિદ્યતે નવેત્યાહ - વિપ્રકૃષ્ટો” આનો અર્થ સમજવામાં બહુ મુશ્કેલી પડી હતી. એક તો પહેલાં કોઈ દૃષ્ટાન્ત અપાયું જ નથી તો અપર દૃષ્ટાન્ત કેવી રીતે કહેવાય ? બીજું મૂળ શ્લોકમાં આવેલો ‘યતઃ’ શબ્દ અહીં દૃષ્ટાન્ત ફક્ત નિર્દર્શન માટે નહીં, પણ હેતુ તરીકે છે એમ સૂચવતો હતો, જ્યારે ઉપર મુજબ તો એનું અવતરણ ફક્ત નિર્દર્શન માટે થતું હતું. પ્રશ્નોત્તરની આ રીત પણ અયોગ્ય છે એમ ન્યાયનો સામાન્ય અભ્યાસી પણ કહી શકે તેમ હતું. આ માટે તાડપત્રમાં જોયું તો મૂંઝવણ ઘટવાને બદલે ઓર વધી, કારણ કે એમાં ‘વિદ્યતે એવેત્યાહ’ હતું, જે સૂચવતું હતું કે ‘વિદ્યતે નવેત્યાહ’ એ અર્થની અણસમજાને લીધે કરવામાં આવેલો સુધારો હતો. હવે તો ‘કશ્ચિદપરઃ’ પણ કઈ રીતે જોડવું એ પ્રશ્ન બન્યો. બહુ મથામણ કરી ત્યારે અચાનક ફાલકારો થયો કે પાઠ આમ હોવો જોઈએ - “કોશપાનં વિના જ્ઞાનોપાયો નાઽસ્ત્યત્ર = સ્વભાવવ્યતિકરે યુક્તિતઃ = શુષ્કતર્ક-યુક્ત્યા કશ્ચિદપરઃ । દૃષ્ટાન્તોઽપ્યસ્યાઽર્થસ્યોપોદ્ભલકો વિદ્યતે એવેત્યાહ-વિપ્રકૃષ્ટો” આમ વિરામચિહ્નોની ગોઠવણ બદલવા માત્રથી બધી મૂંઝવણ ટળી જાય છે તે સ્વયં સમજાય તેવું છે. વ્યવસ્થિત મુદ્રણ વિદ્યાર્થીનો અડધો શ્રમ ઓછો કરી નાંખે છે તે જાતઅનુભવની વાત છે અને અહીં માટે જ એના પર એટલો ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

ગ્રન્થની ઉપાદેયતામાં વૃદ્ધિ

યોગદૃષ્ટિમાં વિષયનિરૂપણ એ રીતે છે કે એકમાંથી બીજા અને બીજાથી ત્રીજા વિષયમાં પ્રવેશ થતો રહે. એટલે ઘણીવાર એવું બને કે વિદ્યાર્થીને સમજાણ જ ન પડે કે આ વિષયનો મૂળ વિષય સાથે કયો સમ્બન્ધ છે ? આ મૂંઝવણ ટાળવા વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમ મૂકવામાં આવ્યો છે.

અભ્યાસીઓની સુવિધા માટે ૧. મૂળપાઠ, ૨. શ્લોકાનુક્રમણિકા, ૩. ઉદ્ભૂતપાઠસૂચિ, ૪. વિશેષનામસૂચિ, ૫. વિશિષ્ટવિષયસૂચિ, ૬. દૃષ્ટાન્તાદિસૂચિ, ૭. વિશિષ્ટશબ્દસૂચિ, ૮. પારિભાષિક શબ્દસૂચિ, ૯. સંશોધિતપાઠસૂચિ - એવાં નવ પરિશિષ્ટો મૂકવામાં આવ્યાં છે. આમાં ૭-૮ પરિશિષ્ટ અંગે થોડુંક કહેવું જરૂરી લાગે છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિજીના વાઙ્મયની ભાષા, શૈલી, વિષયપસંદગી વ. તમામ પાસાં પર બૌદ્ધદર્શનની ઝૂંડી અસર જણાય છે. તેઓએ લલિતવિસ્તરાદિ ગ્રન્થોમાં

जे रीते बौद्धोनी सबळ प्रतीकार कर्यो छे ते जोतां बौद्ध ग्रन्थोनुं गम्भीर अध्ययन तेओए कर्युं हशे ते प्रतीत थाय छे. लागे छे के ते दरमियान बौद्धदर्शननी योगसम्बन्धित परिभाषा, विचारणा अने प्ररूपणाथी तेओ अवश्य प्रभावित थया हशे. अने तेने लीधे तेओना योगसाहित्यमां एवा केटलाय पदार्थो अने शब्दो जोवा मळे छे के जे सामान्यतः जैनदर्शनमां प्रचलित नथी अने बौद्धदर्शनमां ते प्रचलित होवानुं लागे छे. जेमके **श्रद्धा** माटे प्रयोजेलो **‘अधिमुक्ति’** शब्द. आ उपरान्त अन्य योगधाराओना तत्त्वो-शब्दो पण तेओनी प्ररूपणामां अवश्य समाया छे. वळी, केटलांक तत्त्वोनी जेम केटलाक शब्दो पण तेओनी प्रतिभानो उन्मेष छे. योगदृष्टिमां प्रयोजेला आवा विशिष्ट शब्दोनी टीकामां तेओए ते शब्दोना पर्यायो आप्या छे. केटलाक प्रचलित जैन शब्दो अने विशिष्ट शब्दोनी विशिष्ट व्याख्या पण आपी छे. आ शब्दोना आधारे विविध योगधाराओना परस्पर आदानप्रदान अने समन्वय विशे सरस संशोधन थई शके तेम होवाथी तेवा शब्दोनी सूचि बनाववामां आवी छे. ७मा परिशिष्टमां विशिष्ट शब्द अने तेनो पर्यायशब्द मूकवामां आव्या छे, ज्यारे ८मामां जेनी विशिष्ट व्याख्या करवामां आवी छे तेवा शब्दो मूकवामां आव्या छे, जेमां महदंशे जैन पारिभाषिक शब्दोनी साथे केटलाक विशिष्ट शब्दोना पण समावेश थाय छे. अन्य ग्रन्थोमां प्रयोजायेला आ शब्दोनुं अर्थघटन सुगम बने ते पण आ सूचिओनो आडफायदो छे.

आ प्रकाशननी ध्यानार्हता

आम तो कोई पण ग्रन्थनी संशोधित वाचना ध्यानार्ह ज होय छे, पण आनी ध्यानार्हता माटे एटले लखवुं पडे के आ ग्रन्थ महदंशे विवेचनोना आधारे ज भणाय छे- भणावाय छे. अने आ भणनाराओ के भणावनाराओ मूळग्रन्थने जोवा-वांचवा लगभग टेवायेला नथी होता. एटले मूळग्रन्थने लगतुं गमे ते काम करवामां आवे, ए लोकोने कशो फेर नथी पडतो. अने एटले ज आ संशोधित वाचनाने अनुसार विवेचनोमां यथोचित परिवर्तन करवा प्रेरणा करवी जरूरी लागे छे.

एक वातनी स्पष्टता करवानी के पोतानी सामे अशुद्ध पाठ होवा छां प्रबुद्ध विवेचको जे हदे साचा अर्थघटन सुधी पहाँच्या छे ते नवाई पमाडे तेवुं

છે. છતાંય શુદ્ધ પાઠના આધારે થતું અર્થઘટન તેનાથી જુદું હોય તેમાં બેમત નહીં. શ્લોક ૭૩માં ‘તથાઽપ્રવૃત્તિબુદ્ધ્યાઽપિ’ એવો અશુદ્ધ પાઠ અને તેની ખળિડત ટીકાને આધારે થયેલું વિવેચન કેટલું પરિવર્તનીય છે તે સંશોધિત-પૂર્ણપાઠને જોયા પછી સ્વતઃ સમજાય તેવું છે. શ્લોક ૩૨માં ‘સર્વત્રૈવ’નો ‘દીનાદૌ’ અર્થ ભલે સંગત થઈ જતો હોય, પળ હરિભદ્રસૂરિજી ‘હીનાદૌ’ થી જે સૂચવવા માંગે છે તે કેટલું મહત્ત્વપૂર્ણ છે ! શ્લોક-૧૬ની ટીકામાં ‘ભગવદવધૂત’ નામના સ્થાને ‘ભગવદ્દત્ત’ કે ‘ભગવદન્તવાદી’ વ. ભ્રમપૂર્ણ વાંચનને લીધે ઇતિહાસાદિવિષયક ગ્રન્થોમાં થયેલા ઉલ્લેખો પળ બદલવા પડે તેમ છે. ટૂંકમાં, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયના તમામ અધ્યાસીઓએ આ સમ્પાદન અવશ્ય ધ્યાન પર લેવા જેવું છે.

અન્તે, આ પુસ્તકના પ્રતિભાવરૂપે વિદ્વાન્ મુનિરાજ પૂજ્ય શ્રીધુરન્ધર-વિજયજી મ. એ લખેલા પત્રનો કેટલોક અંશ ઉદ્ધૃત કરીશ કે જેમાં ઘળું બધું સમાઈ જાય છે : “યોગદૃષ્ટિ મઢ્યું. સરસ કાર્ય કર્યું.... જે વ્યક્તિ ગીતાર્થ નથી, છેદના જ્ઞાનથી પૂરા માર્ગના ઉત્સર્ગ-અપવાદ જાળ્યા નથી, તે આ ગ્રન્થોનો ઉપયોગ શ્રોતાઓને હતાશ થઈ જાય તેવા જ વિચાર-પ્રવચન ફેલાવવામાં કરે છે. આ યોગગ્રન્થો પૂર્વગતશ્રુતના અંશો છે. આના ઉપર અધિકારી વ્યક્તિ સામે વાચના થઈ શકે. વ્યાખ્યાનમાં તો બાલજીવોની અધિકતા હોવાથી આ ગ્રન્થો ના લેવા જોઈએ એવું મારું માનવું છે. અશુદ્ધ ગ્રન્થોના આધારે અશુદ્ધ પ્રરૂપણા થાય તેનું માર્જન કોળ કરશે ?”

ગ્રન્થ - યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયઃ સટીકઃ

કર્તા - શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી

સં. - આ. શ્રીશીલચન્દ્રસૂરિજી

પ્ર. - જૈનગ્રન્થપ્રકાશનસમિતિ - ખમ્બાત, ૨૦૬૬

પ્રાપ્તિ - સરસ્વતી પુસ્તક ભળ્ડાર,

૧૧૨, હાથીખાના, રતનપોલ, અમદાવાદ-૧

શ્રી વિજયનેમિસૂરિ જૈન સ્વાધ્યાય મન્દિર,

૧૨, ભગત બાગ, પાલડી,

અમદાવાદ-૭